

Zonguldak Kadioğlu Mozağindeki Maskların İkonografik Değerlendirmesi

Iconographic Evaluation of the Mask in Zonguldak Kadioğlu Mosaic

Şehnaz ERASLAN*

(Received 15 April 2022, accepted after revision 31 August 2022)

Öz

Zonguldak'ın Çaycuma İlçesi, Kadioğlu Köyü'nde 2008 – 2010 yılları arasında Zonguldak Ereğli Müze Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen kurtarma kazılarında, bir villa rustica yapı kompleksine ait üç adet mozaik panosu açığa çıkarılmıştır. Mozaiklerde av sahneleri, hayvan mücadeleleri, masklar; Eroslar; Psykhele, Lykurgos ve Ambrosia temalarının yanı sıra geometrik motifler de betimlenmiştir.

Bu makalede, 2010 yılı kurtarma kazısında ortaya çıkarılan zemin mozağinin bordüründeki masklar, benzer örnekleriyle stilistik ve ikonografik açıdan değerlendirilmiştir. Değerlendirme neticesinde, bunların dekoratif bir bordür ögesinden öte, Tanrı Okeanos'u temsil eden masklar olduğu üzerine öneri ve kanıtlarımız sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Zonguldak, Kadioğlu, mozaikler, mask, ikonografi, Okeanus.

Abstract

During the rescue excavations carried out by the Zonguldak Ereğli Museum in Kadioğlu Village, Çaycuma District of Zonguldak, three mosaic panels belonging to a villa rustica building complex were unearthed between 2008 and 2010. In these mosaics hunting scenes, animal struggles, masks, Eros, Psyche, Lykurgos and Ambrosia, as well as geometric motifs were depicted.

In this article, the masks on the border of the floor mosaic uncovered during the 2010 rescue excavation were evaluated stylistically and iconographically with similar examples. As a result of the assessment, our suggestions and evidences have been presented that these are masks representing Oceanus rather than a decorative element of the mosaic border.

Keywords: Zonguldak, Kadioğlu, mosaics, mask, iconography, Oceanus.

* Şehnaz Eraslan, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ulus/Ankara, Türkiye. <https://orcid.org/0000-0002-1874-9488>. E-posta: sehnaz.eraslan@ktb.gov.tr

Giriş

Zonguldak ilinin 45 km Güneydoğusundaki Çaycuma İlçesi, Kadioğlu Köyü'nde 2008 – 2010 yılları arasında, Zonguldak Ereğli Müze Müdürlüğü tarafından yapılan kurtarma kazılarında, bir villa rustica yapı kompleksine ait son derece iyi korunmuş yüksek kalitede üç adet mozaik pano açığa çıkarılmıştır¹ (Res. 1). Kazı çalışmaları tamamlandıktan sonra *in-situ* durumdaki mozaikler, olumsuz hava şartlarından etkilenmemeleri için jeotekstil, kum ve toprakla kapatılmıştır.

Resim 1
Villa Yapı Kompleksi Genel Görünüm.
(Zonguldak Ereğli Müze Müdürlüğü Arşivi).

Müze Müdürlüğü'nün kazı sonuçları raporlarında, 2008 yılında “Lykurgos ve Ambrosia” temalı bir mozaik panosunu (Mercan - Göçen 2011: 160 res. 5-7); 2009 yılında, geometrik desenli bir mozaik panosunu (Mercan - Göçen 2011: 162 res. 11-12); 2010 yılında ise dört sıra bordürden oluşan ve bordürlerinde Eroslar, Psykheler, av sahneleri, hayvan mücadeleleri ve dört adet maskın betimlendiği mozaik panosunun açığa çıkartıldığı belirtilmektedir (Mercan - Göçen 2012: 136-138 res. 3-10). Aynı raporlarda, mozaikli alan kazılarında, iki adet sikke, bir adet pişmiş topraktan tek kulplu testicik, bir adet bronz iğne ve çok sayıda seramik parçalarının da bulunduğu ve bu seramik parçalarının hem Karadeniz seramiklerine ilişkin bilgi verdiğini, hem de kazı alanını tarihleme konusunda yardımcı olduğu ifade edilmiştir (Mercan - Göçen 2011: 163; Mercan - Göçen 2012: 139).

Ayrıca, söz konusu mozaikler kazının bilimsel danışmanlığını da üstlenen Prof. Dr. Füsün Tülek ve Ereğli Müze Müdürü Ahmet Mercan tarafından 2016 yılında makale olarak da yayınlanmıştır. Yazarlar, makalede villa rustica yapısına ait üç adet mozaik zemininde yer alan betimler hakkında değerlendirmeler yapmış ve kazı alanında bulunan diğer arkeolojik buluntuları da (çok sayıda seramik parçaları, İmparator Valerian'a ait bir gümüş sikke, yapının mimari plan tipi) göz önüne alarak söz konusu mozaikleri İS 3. yüzyılın son çeyreğine tarihlemişlerdir (Tülek - Mercan 2016: 554).

Bu makalede, 2010 yılı kurtarma kazısında bulunan mozağin bordüründeki masklar incelenecektir. Bu konunun seçilmesindeki önemli bir neden, söz konusu maskların ülkemiz mozaiklerindeki akantus sarmalları içinde yer alan

¹ Makaleye konu olan mozaikler, Zonguldak Ereğli Müze Müdürlüğü'nün kurtarma kazıları sonunda üzeri jeotekstil, kum ve toprakla kapatıldığından yazar tarafından fotoğrafları çekilememiştir. Bu nedenle makalede kullanılan Kadioğlu mozaiklerinin fotoğrafları Zonguldak Ereğli Müze Müdürlüğü arşivine aittir. Söz konusu fotoğrafların yayınlanmasına izin veren Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Zonguldak Ereğli Müze Müdürlüğüne teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, makale ile ilgili değerli tavsiyelerini esirgemeyen Prof. Dr. K. Levent Zoroğlu'na da teşekkürü bir borç bilirim.

masklardan tipolojik, stilistik ve ikonografik açıdan farklılıklar göstermesidir. Bugüne değin Kadioğlu maskları için detaylı bir stilistik ve ikonografik çalışma gerçekleşmemiştir. Tülek ve Mercan'ın yukarıda bahsi geçen yayınında Kadioğlu masklarına da yer verilmiş, söz konusu masklar Antiokheia (Antakya) ve Zeugma mozaik bordürlerinde betimlenen masklar ışığında değerlendirilmiştir. (Tülek - Mercan 2016: 553-554 taf. 70-71).

Bu makalede, Kadioğlu maskların stilistik geleneği daha geniş bir coğrafya içinde ele alınmakla birlikte ikonografik açıdan irdelenmesi örneğimizin mozaik sanatı içindeki işlevinin anlaşılması bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Makalenin ilk bölümünde Kadioğlu masklarının detaylı bir tanımı yapılmış, ardından benzer rnekleleriyle karşılaştırmalı bir değerlendirmesi yapılarak ikonografik olarak etkileşimi tespit edilmiştir. Söz konusu tespitler sonucunda, Kadioğlu masklarının Kuzey Afrika mozaiklerinde sıklıkla betimlenen Okeanos'un masklarından biri olduğu sonucuna varılmıştır.

Kadioğlu Mask Betimli Mozaik

Tanım

Zonguldak Ereğli Müze Müdürlüğü tarafından yapılan 2010 yılı kurtarma kazısında, villa rustica yapı kompleksine ait apsidal form² gösteren bir odanın tabanında iki bölümden oluşan mozaik döşemesi bulunmuştur (Res. 2). Odanın kuzeyindeki exedra bölümünü oluşturan mozaikli alan yeşil, turuncu, açık sarı renklerin tercih edildiği tesseralardan oluşan i içe geçmiş kk dikdörtgen Őekillerden meydana gelmiştir. Bunun güneyindeki kare Şekilli ve 7.30 m x 7.30 m llerindeki mozaikli alan dört sıra bordür ve emblemadan meydana gelmektedir. Emblemadaki boşluk buranın daha önce defineciler tarafından bulunup kesildiğine işaret etmektedir.

Resim 2
Apsidal Oda.
(Zonguldak Ereğli Müze Müdürlüğü Arşivi).

Emblemanın en dış çerçevesini oluşturan bordürü kare alanın doğu, batı ve güney kısmını  taraftan çevrelemiştir. Bu bordürde iđ motiflerinden oluşan teğet yarım daireler dzenlenmiřtir³ (Res. 2). İkinici bordürde, iki ayrı süsleme

2 Kazı sonuçları raporlarında, apsidal form gösteren mimari yapı, kabul odası olarak tanımlanmıştır. bk. Mercan - Göçen 2012: 139 iz.1.

3 İđ motiflerinden oluşan teğet yarım daireler için bk. Dcor I: pl. 45.

kullanılmıştır. Bordürün doğu, batı ve kuzeyini çevreleyen alanda koyu gri ve beyaz tesseralarla oluşturulmuş dalga⁴ motifi yer alırken aynı bordürün güney bölümünde ise dalga motifi yerine 1 x 5 m ölçülerindeki alana Eros ve Psykheler, deniz dalgaları arasında yüzen çeşitli balıklar ile köşelerde ve ortada yaban kazlarının betimlendiği deniz teması yerleştirilmiştir (Res. 2-3). Emblemayı çevreleyen üçüncü bordüründe, 80cm x 60 cm ebatlarındaki yirmi adet basit giyoş (örgü)⁵ motifi ile sınırlandırılmış dikdörtgen içinde (Res. 2) hayvanların birbirleriyle olan mücadeleleri (Res. 4), av sahneleri (Res. 5) ile köşelerde su perileri (Res. 6) yer almaktadır.

Mozaik'in son bordüründe ise 3.50 x 3.50 m ebatlarında basit örgü motifi ile sınırlandırılmış kare alanın her köşesinde masklar ile bu maskların kulak hizalarından yukarıya doğru kıvrılan akantus sarmalları içinde Eros, domuz ve panter figürleri yer almaktadır (Res. 7). Koyu yeşil, açık kahverengi, turuncu tesseralarla biçimlendirilen dört maskın her biri, köşelere kırk beş derece eğimle yerleştirilmiştir. Maskların yüz stilleri benzer olmasına rağmen saç, sakal ve başlarının üzerindeki akantus çiçekleri farklı stillerde betimlenmiştir.

Bu nedenle, maskları iki ayrı tipe ayırmak mümkündür. Mozaik sanatçısı, aynı tipte olan maskları birbirlerine çapraz olarak yerleştirmeyi tercih etmiştir. Bordürün güneybatı köşesi ile kuzeydoğu köşesindeki maskların akantus yapraklarıyla oluşturulan sakalları içe kıvrım yapmış ve bukleli bir görünüm sağlamıştır. Bu tipin başlarının üzerindeki akantus çiçeği ise henüz yapraklarını

Resim 3
Apsidal Oda, Eros ve Psykheler.
(Zonguldak Ereğli Müze Müdürlüğü Arşivi).

Resim 4
Apsidal Oda, Hayvanların Mücadeleleri.
(Zonguldak Ereğli Müze Müdürlüğü Arşivi).

Resim 5
Apsidal Oda, İnsan ve Hayvanların
Mücadeleleri. (Zonguldak Ereğli Müze
Müdürlüğü Arşivi).

Resim 6
Apsidal Oda, Su Perisi.
(Zonguldak Ereğli Müze Müdürlüğü Arşivi).

4 Dalga motifli bordür tasarımları için bk. Décor I: pl.101; Patacı 2019: 307-310.

5 Giyoş (örgü) motiflerinin tasarım kitaplarında 51 farklı çeşidi vardır. Daha detaylı bilgi için bk. Décor: pl. 70-76; Patacı 2019: 311.

Resim 7

Apsidal Oda, Mask, Eros ve Hayvan figürleri.
(Zonguldak Ereğli Müze Müdürlüğü Arşivi).

Resim 8

Apsidal Oda, Sakalları Bukleli Mask.
(Zonguldak Ereğli Müze Müdürlüğü Arşivi).

Resim 9

Apsidal Oda, Sakalları Yukarı Kıvrık.
(Zonguldak Ereğli Müze Müdürlüğü Arşivi).

tam açmamış görünümünde verilmiştir (Res. 7-8). Bordürün kuzeybatı köşesi ile güneydoğu köşesindeki maskların yer aldığı diğer tipte ise, sakallar yaprak biçiminde sıralar halinde oluşturularak uçları yukarı doğru kıvrımlaştırılmıştır. Bu tipin başlarının üzerindeki akantus çiçeği ise yapraklarını tam açmış biçimde resmedilmiştir (Res. 7, 9).

Apsidal odanın kare şekilli mozaiği hem deniz hem de karasal yaşamdan konuların bir arada betimlendiği bir kompozisyon sunmaktadır. Güneye denk gelen bölümünde, Eros ve Psykhelein yer aldığı kayıkların, önde irili ufaklı çeşitli balıklar ile arkada yaban ördekleri arasına resmedilmesiyle üç boyut etkisi vurgulanmıştır (Res. 3). Figürlerdeki gölgelendirme ve renk geçişleriyle de üç boyut hissi güçlendirilmiştir. Üçüncü bordürde, yirmi adet dikdörtgen içine yerleştirilen hayvan ve insanların birbirleriyle olan mücadelelerindeki kızgınlık ve öfke duyguları son derece gerçekçi resmedilmiştir (Res. 4-5). Ayrıca, hayvan ve insanların hareketli gruplar halinde ayrı ayrı dikdörtgenler içinde resmedilmesi mozaiğe görsel bir efekt sunmaktadır. Mozaiğin son bordüründe köşelere yerleştirilen maskların yüzleri turuncu, beyaz ve kahverenginin tonlarıyla renklendirilmiştir. Beyazlarla ışık, koyularla gölge sağlanmıştır. Koyu ve açık renklerin bir arada kullanılması ışık ve gölge yaratmış ve bu da insan yüzünün gerçeğe yakın bir görünümünü sağlamıştır. Benzer renk geçişleri maskların sakal ve saçlarında da uygulanmıştır (Res. 7-9).

Mozaikte genel olarak pastel tonların kullanılması dikkat çekicidir. Renk tonları birbirleriyle uyum içindedir. Kahverengi, yeşil ve turuncu dışında baskın renk yoktur. Hellenistik Resimlerde olduğu gibi, arka plan açık ton renklerle işlenmiş ve ön plandaki figürlerdeki koyu tonlarla da anlatım güçlendirilmiştir.

Kadıoğlu Masklarının İkonografik Değerlendirmesi

Kadıoğlu masklarının yer aldığı zemin mozaığı genel olarak değerlendirildiğinde, tematik karmaşıklığı dikkat çekmektedir. Emblemayı çevreleyen bordür sayısının çoklu kullanımı ve her bir bordüründe çeşitli temaların betimlenmesiyle eklektik bir özellik göstermektedir. Tematik olarak en dikkate değer özellik iki zıt temanın (deniz teması ve karasal av) tek bir mozaikte ele alınarak bordürlerle ayrıştırılmış olmasıdır (Res. 2). Bu çeşitlilikten yola çıkarak mozaik sanatçısının geniş bir Greko-Roman mozaik kataloğuna sahip olduğu söylenebilir. Ancak, mozaığın sahip olduğu bu çeşitlilik, Roma Dönemi'nin farklı bölgesel tematik unsurlarını da beraberinde getirmektedir. Maskların da yer aldığı mozaığın son bordüründe farklı bölgelerin tematik unsurlar tespit edilmektedir.

Bitkisel ve hayvan figürleri arasında mask betimleri, Antakya ve Zeugma'nın, mozaik bordürlerinde rastlanan bir betimleme çeşididir. Levi, mozaik bordürlerinde insan yüzlerinin bitkisel veya hayvan figürleri arasında yer almasının nedenini, Hellenistik Dönem'de mozaiklerde betimlenen teatral masklardan gelen bir geleneğin yansımaları olarak değerlendirmektedir (Levi 1947: I, 491). Özellikle, Antakya'da İS 2. yüzyıldan itibaren asma dalları arasında mask ve hayvan figürlerine rastlamak mümkündür. Ancak, buradaki kullanım amaçları şans, bereket ve refah şükranlarını sembolize etmesine bağlanmaktadır (Salzmann 1993: 451; Becker - Kondoleon 2005: 24). Asma sarmalları arasındaki en erken tarihlî mask betimleri Antakya'da Atrium Villası'nda "Paris'in Kararı" isimli İS 2. yüzyıla tarihlendirilen mozaığın bordür süslemelerinde yer almaktadır (Levi 1947: 15-20 pls. Ib, CXL Vİb). Bu masklar teatral mask olmamakla birlikte, Dionysiak kültürü ile ilişkilendirmiştir (Becker - Kondoleon 2005: 24)⁶. Zeugma'da Poseidon Villası'na ait İS 3. yüzyılın başlarına tarihlendirilen "Eros ve Psykhe" mozaığının (Önal 2002: 27) bordüründe akantus sarmalları arasında yer alan masklar da "Bereket Maskları" olarak nitelendirilmektedir (Görkay 2015: 62)⁷.

Kadıoğlu masklarının en dikkate değer özelliği onların akantus sarmalları içinde Eros ve hayvan figürleriyle birlikte bordür süslemesinde yer almış olmasıdır. Bordürlerde akantus sarmalları içlerinde mask, Eros ve çeşitli hayvan figürlerinin birlikte betimleri, M.S. 3. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu Akdeniz coğrafyasında Shahba-Philippolis (Balty 1977: 24), Antakya (Levi 1947: 364 pl.CXLIVb-c), Zeugma (Önal 2002: 60) ve Haleplibahçe (Karabulut vd.: 2011: 57) gibi birçok yerin mozaik panolarının bordürlerinde karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan, Kuzey Afrika mozaiklerinde de akantus sarmalları içerisinde mask betimleri görülmektedir. Ancak, doğudan farklı olarak, masklar bordür süslemesinden ziyade panoların köşe veya merkezinde betimlenmiştir. Kadıoğlu maskları Doğu Akdeniz'in bordür süslemesi içerisinde tercih edilse de, masklardaki iri yüz ve iri göz betiminin yanı sıra kulak hizalarında istakoz

6 Antakya'daki "Paris'in Kararı" isimli mozaik panosunun bordüründe betimlenen erkek maskı Silenos, kadın maskı ise Menad olarak kimliklendirilmiştir.

7 Bordürde, akantus sarmalları arasında, üzüm, incir, elma, armut, nar ve çam kozalağı gibi Akdeniz coğrafyasında bol yetişen meyveler bulunmaktadır. Ayrıca bu meyveler arasında birbirlerine ters yönlere bakan sakallı masklar da yer almaktadır.

kıskacı⁸ şeklinin olması Kuzey Afrika mozaiklerinde betimlenen sakallı maskları çağrıştırmaktadır. Bu nedenle, Kadioğlu masklarının yer aldığı bordür süslemesinde farklı coğrafyaların tematik unsurları bir arada görülmektedir.

Bu tür sakallı masklar, Kuzey Afrika mozaiklerinde genellikle etrafında deniz teması ile (kayık, balık avlayan Eros, Satyr ve Nereidlerin oluşturduğu deniz thiasos topluluğu) betimlenen Okeanos maskları olarak bilinmektedir. Bu masklarda, Okeanos başının üzerinden yükselen bir çift istakoz kıskacı, saçlarının her iki tarafından çıkan istakoz bacakları, kulaklarına yerleştirilen istakoz kıskaç ya da kabukları, iri yüz ve göz, akantus yaprak ya da yosunlarla biçimlendirilen saç ve sakal gibi atribüleriyle betimlenmiştir.

Okeanos, Antik Dönemin coğrafi anlayışında yuvarlak ve yassı bir diske benzetilen yeryüzünün çevresini saran evrensel bir ırmak olarak tasavvur edilmiştir (Erhat 2004: 227). Dolayısıyla, batıya olduğu kadar doğuya, güneye olduğu kadar kuzeye doğru uzanarak, en uzak noktalarına varıncaya kadar yeryüzünün sınırlarını belirleyerek koruyucu özelliğini belirtmektedir (Grimal 1997: 571). Mozaiklerin dış çerçevesinde köşelere yerleştirilmesi onun dış tehditlere karşı ruhani koruyuculuğundan ileri gelmiş olduğunu düşündürmektedir. Voute'un, Okeanos'un mask formundaki betimlerinin mozaiklerde koruyucu bir figür olarak İS 2. yüzyıldan itibaren betimlendiğini söylemesi de bu fikri destekler niteliktedir (Voute 1972: 639–73)⁹.

Kuzey Afrikalı mozaik sanatçılarının Okeanos masklarında üslup olarak iri göz betimlemelerini seçmeleri, Tanrının apotropaik “kem göz önleyen” özelliğine sahip olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Roma Dönemi'nde Okeanos'un özellikle gözleri ile apotropaik işlevini gerçekleştirdiği düşüncesi Kuzey Afrika'da genel kabul gören bir inanıştır (Dunbabin 1978: 162-3)¹⁰. Bu inanişâ göre, Okeanos masklarını evlerinin genellikle giriş bölümlerine yaptıran ev sahipleri, Okeanos'un sabit bir noktaya bakan iri gözlerindeki büyümlü güç ile düşmanlarından korunduklarına inanıyorlardı (Dunbabin 1978: 152). Masklardaki temel özellik iri yüz ve iri gözlerin yanı sıra kimi örneklerde alından yükselen bir çift istakoz kıskacı, kimi örneklerde kulaklardaki istakoz kıskaçları ya da deniz kabuklarıdır. Kadioğlu sanatçısının, masklarda iri göz biçimini betimlemesinin yanı sıra kulak hizasında istakoz kıskacı motifini betimlemesi de Kuzey Afrika üslubuna işaret etmektedir. Bununla birlikte, maskların etrafında deniz kompozisyonu ile birlikte betimlenmesi de Kuzey Afrika üslubunu hatırlatmaktadır. Ayrıca, maskların betimlendiği mozaik misafirlerin giriş bölümünde (kabul odası) yer alması da onların Kuzey Afrika'da Okeanos'a atfedilen apotropaik özelliğiyle betimlendiğini düşündürmektedir.

8 Kuzey Afrika mozaiklerindeki Okeanos masklarında sıkça görülen kulak hizasındaki şekil, konunun uzmanı birçok araştırmacı tarafından istakoz kıskacı veya kabuğu olarak tanımlanmakta ve Okeanos'un atribüsü olarak değerlendirilmektedir bk. Foucher 1957: 1-43 res. 1; Fendri 1963: 6–10; Ben Abed-Ben Khader 2006: 115 res. 6. Kadioğlu masklarında betimlenen kulak hizasındaki şekil de, Kuzey Afrika örneklerindeki istakoz kıskacı olarak nitelendirilen şekil ile oldukça benzerdir. Bu nedenle yazar tarafından istakoz kıskacı olarak tanımlanmıştır.

9 Okeanos'un tam vücut ve büst formundaki betimlemeleri Arkaik Dönem'den başlayarak Hellenistik ve Roma Dönemi'nde birçok eserde betimlenmiş olmasına rağmen, mask formundaki betimleri sadece Roma Dönemi'nde karşımıza çıkmaktadır. Roma Dönemi'nde Okeanos'un mask betimleri büyük oranda mozaik betimlemelerinde karşımıza çıksa da aynı tarihlerde lahit ve rölyeflerde de görmek mümkündür. bk. Eraslan 2012: 163, 11.

10 Cezayir Ain-Témouchent mozaikinde Okeanos'un ev sahiplerini kötü güçlere karşı koruması için tasarlandığı ve Tanrının ileriye doğru bakan iri gözlerinde hissedilen esrarengiz gücün var olduğu mozaikteki bir yazıtla da anlaşılmaktadır “*Invida sidereo rumpantur pectora visu cedat et in nostris/ lingua proterva locis hoc studio superamus avos gratumque/ renidet aedibus nostris summus apex operis feliciter*”. Dunbabin, *sidereo visu*'nun Okeanos'un gözlerindeki güce imada bulunduğunu ve gözlerin *invida pectora* ve *lingua proterva*'yı kontrol ettiğini ifade etmiştir bk. Dunbabin 1978: 152, 162-163.

Bu nedenle, Kadioğlu maskları aşağıda karşılaştırma örneklerinde değindiğimiz Okeanos'u temsil eden Kuzey Afrika geleneğinden türemiş olmalıdır.

Bu noktada, Dunbabin'in, Kuzey Afrika Okeanos maskları için ikonografik temelli oluşturduğu tipoloji dikkate alınacaktır. Dunbabin, Okeanos masklarının kökenini İÖ 2. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren akantus sarmalları arasında yer alan sakallı bir grup masklara bağlamaktadır. Dunbabin ayrıca, İS 2. yüzyılın ortalarından itibaren akantus sarmalları içindeki masklarda Okeanos'un atribülerinin görülmeye başladığını, İS 3. yüzyıldan itibaren ise maskların akantus yapraklı sarmal içinde değil, bağımsız bir figür olarak panoların kenar ya da köşelerine betimlendiğini de ifade etmektedir (Dunbabin 1978: 150)¹¹. Bu çerçevede, Kadioğlu maskları, aşağıda detaylıca değinilen Kuzey Afrika'dan seçilen benzer örneklerinin yanı sıra İstanbul Büyük Saray Mozaiklerindeki Okeanos maskıyla karşılaştırmalı bir analizi yapılmış ve ikonografik gelişim içerisindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

İS 2. Yüzyıl Okeanos Masklarının İkonografik Özellikleri

Kuzey Afrika'da İS 2. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen örneklerde, masklar bordürlerin köşelerinde veya ortalarında, mozaığın merkezinde Dionysiak tema ile birlikte betimlenmiştir. Triton ve Nereidlerle birlikte işlenen Okeanos teması muhtemelen Dionysiak thiasos ile bağlantılıdır. Örneğin İngiltere'de Mildenhall'da bulunan İS 4. yüzyıla tarihlendirilen gümüş tabağın merkezindeki Okeanos maskının etrafında, Tritonlar üzerine uzanmış Nereidler tasvir edilmiştir. Gümüş tabağın sınırlarını belirleyen alanda ise Satyr, Menadlar ve Dionysos betimlenmiştir (Toynbee 1964: 308).

Bardo Müzesi'nde sergilen Acholla Trajan Hamamının *frigidarium* bölümündeki mozaığın bordür süslemesinde akantus sarmalı içindeki mask, Okeanos masklarının en erken örneği olarak yerini almaktadır (Picard 1959: 81 pl.XVIII.4; Dunbabin 1978: 19, 149 pl.II.3-5) (Res. 10). Mozaığın ana teması Dionysus'un zaferi sahnedir. Merkezde yer alan Dionysos, iki kentauros'un çektiği bir chariot içinde yer alırken, her iki tarafında mevsimlerin kişileştirilmiş büstleri ve onların etraflarında grotesk figürlerden oluşan elementler yer almaktadır. Bu figürlerin etraflarında ise Satyr ve Nereidlerin yer aldığı deniz thiasos

Resim 10

Bardo Müzesi, Acholla Trajan Hamamı,
Okeanos Maskı. Fotoğraf: Yazar.

¹¹ Kuzey Afrika'da görülen Okeanos masklarının kökeni, sarmal içinde betimlenen sakallı masklara dayandırılırken Dunbabin (1978: 150), yine aynı tarihlerde Avrupa'da görülen Okeanos masklarının kökeni siyah beyaz mozaiklerde betimlenen masklara dayandırılmaktadır (Wilson 2006: 302). Siyah beyaz masklar hakkında daha detaylı bilgi için bk. Eraslan 2011: 83.

topluluğu yer almaktadır. Bordür süslemesinde ise, grotesk figürler ve panonun üstünde stilize edilmiş akantus dalları arasında Okeanos maskı yer almaktadır. Okeanos'un akantus yapraklarıyla oluşturulan sakal ve bıyıkları yukarı doğru kıvrım yapmaktadır. Saçlarının üstünde ise bitkisel motiflerle süslenmiş çelenk benzeri bir süsleme vardır. Kadioğlu masklarının Acholla maskıyla benzeşen unsuru her ikisinin de bordürde akantus içerisinde yer almasıdır. Acholla maskında Okeanos'a ait herhangi bir atribü görülmezken, Kadioğlu'nda maskın kulaklarına iliştirilmiş istakoz kıskacı yer almaktadır.

Kadioğlu maskları, Sousse'da Bacchantes ve Satyr temalı İS 2. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirilen mozaikteki (Dunbabin 1978: pl. LXVIII res. 173) her biri birbirinden farklı iri yüz ve gözlere sahip masklara ikonografik olarak benzemektedir (Res. 11). Her iki eserde de ifade güçleri kusursuz bir Okeanos maskı tasvir edilmiştir. Okeanos'un ileriye doğru bakan iri gözleri Tanrının apotropaik kimliğini açık bir şekilde dile getirmektedir. Sarmal içinde betimlenen maskların en erken örneklerinden biri olarak kabul edilen Sousse örneğinde, her bir maskın sakallarından çıkan akantus yapraklarının diğer maskların başlarında birleşerek oluşturdukları sarmal alan içinde Satyr ve Menadlar betimlenmiştir. Maskların başlarının tepesinde ise tıpkı Kadioğlu masklarında olduğu gibi akantus çiçekleri yer almaktadır. Maskların tepelerine yerleştirilen akantus çiçekleri, doğu mozaiklerinde sadece Kadioğlu'nda tespit edilmektedir. Bir diğer benzerlik akantus yapraklarıyla oluşturulan sarmallar içine figürlerin yerleştirilmiş olmasıdır. Ancak, sarmallar Sousse mozaiğinde daha geniş, Kadioğlu'nda ise daha küçüktür. Her ne kadar aralarında yüzyıldan fazla zaman olsa da her iki maskın da aynı modelden türetildiğini söylemek mümkündür.

Resim 11
Sousse, Bacchantes ve Satyr Mozaiği
(Dunbabin 1978: pl. LXVIII fig.173).

Kuzey Afrika mozaiklerinde İS 2. yüzyılın ortalarından itibaren akantus sarmalları içindeki masklarda Okeanos'un atribüleri net bir şekilde görülmeye başlar. Bu masklardaki ortak ikonografik özellikler arasında Okeanos'un atribülerinden biri olan alnın her iki yanından çıkan istakoz kısaçları veya Kadioğlu masklarında olduğu gibi istakoz kıskacı şeklindeki kulaklardır.

Tunus'un Thysdrus (El Djem) şehrinde "Dionysiac Tören Alayı Evi" nin A odası örneğindeki masklarda Okeanos'un atribülerinden biri olan alnın her iki yanından çıkan istakoz kısaçları görülmektedir (Dunbabin 1999: 110 res.16,

109) (Res. 12). İS 2. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen dikdörtgen şekilli mozaığın her bir kenarının ortasında birbirinin aynı olan dört sakallı mask yerleştirilmiştir. Köşelerde figürler aşağıdan merkeze doğru sıraladığında; başlarının üstünde tepsi taşıyan kadın figürleri, mevsimlerin kişileştirilmiş büstleri ve çıplak erkek figürlerinin betimlendiği görülmektedir. Merkezde ise çeşitli meyve ve bitki yapraklarıyla oluşturulmuş madalyon içinde, saçları meyvelerle süslenmiş erkek büstü yer almaktadır. Kadioğlu ve El Djem mozaığının ortak ikonografik yanı ise her ikisinde de akantus sarmal içinde betimlenen masklarda Okeanos'a ait atribülerin görülmesidir. El Djem örneğinde alnından yükselen ıstakoz kıskaçları maskın Okeanos'a ait olduğunu kanıtlarken, Kadioğlu'nda kulaklara iliştirilen ıstakoz kıskaçı şekli de maskın Okeanos'a ait olduğunu aynı şekilde kanıtlamaktadır. Mozaiklerdeki ikonografik benzerliklerden biri de maskların iri yüz ve gözlere sahip olup kenarlarda betimlenmiş olmasıdır. Kadioğlu mozaik sanatçısının tanrının apotropaik niteliğini Kuzey Afrikalı sanatçılar gibi bildiği anlaşılmaktadır. Sanatçı, bu şekilde, her bir taraftan gelebilecek kötü düşüncüyü (kem gözleri) bertaraf etmeyi amaçlamış olmalıdır. Öyle anlaşılmaktadır ki, Roma Dönemi'nde Okeanos maskları, adeta günümüz evlerinin girişlerine asılan bir nazar boncuğu işlevi görmüştür.

Resim 12
Thysdrus (El Djem), Dionysiac Tören Alayı
Evi", A Odası Mozaığı (Neira 2018:169
fig.7).

İS 3. Yüzyıl ve Sonrası Okeanos Masklarının İkonografik Özellikleri

Okeanos masklarının apotropaik niteliği, Kuzey Afrika'da popüler bir tema olmasını sağlamış olmalı ki, İS 3. yüzyıldan itibaren Okeanos maskları artık akantus yapraklı sarmal içinde değil, bağımsız bir figür olarak mozaiklerin kenar

ya da köşelerine yerleştirilmiştir¹². Mozaik sanatçıları, büyük bir olasılıkla sarmal geleneğinden kalma alışkanlıkla maskları köşelere yerleştirmişlerdir. Okeanos maskının bu şekildeki bir betimi Cezayir'in Hippo Regius (Annaba) şehrindeki İS 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen "Maison d'Isguntus" adı verilen Roma villasının *triclinium* bölümünde bulunmuştur (Dunbabin 1978: 150-151 res. 142; Johnston 1994: 297 res. 3) (Res. 13). Eski Eserler Ulusal Müzesi'nde sergilenen mozaikte, Okeanos, saçlarının üzerindeki ıstakoz antenleri, kulaklarındaki ıstakoz kısaçları ve sakallarının ucundan uzayan bitkisel motiflerle görülmektedir. Bordür süslemelerinde ise çeşitli türde ve büyüklükte balık motifleri yer almaktadır. Hippo Regius masklarının mozaığın köşelerine karşılıklı kırk beş derece eğimle yerleştirilmesi Kadioğlu masklarıyla benzerdir. Bu eğimin her iki mozaikte de aynı dereceyle seçilmesi büyük bir olasılıkla Okeanos'un apotropaik niteliğine sahip gözleriyle kem gözleri bertaraf etmesiyle ilgili olmalıdır. Diğer bir benzerlik, Okeanos'un atribüsü olan ıstakoz kısaçlarının maskların kulak hizalarında yer almasıdır.

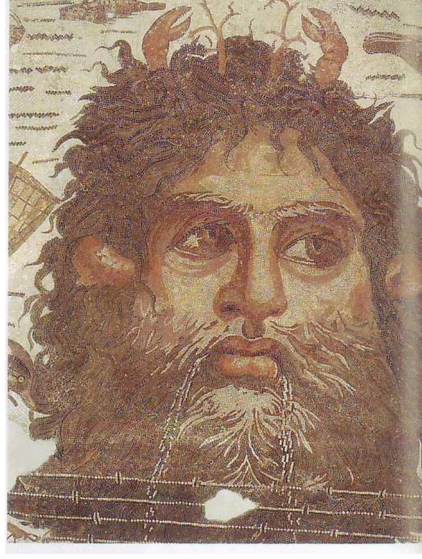
Resim 13
Cezayir, Maison d'Isguntus Evi, *Triclinium*
Mozaiginin Bordürü (Dunbabin 1978: 150-1
res. 142).

Kadioğlu maskları İS 3. yüzyıldan sonraki örneklere daha fazla benzerlik gösterse de, eski geleneğin bir ögesi olan akantus sarmalı içinde kalmıştır. Büyük bir olasılıkla bu durumun en önemli nedenlerinden biri, mask betimlemelerinin doğuda genellikle bordür süslemelerinde tercih edilmesi, diğerleri ise Okeanos'un mask betimlerinin Roma'nın doğu eyaletlerinde bilinmemesinden ya da tercih edilmemesinden kaynaklanmış olmasıdır. Örneğin, Antakya (Levi 1947: 38-39 lev. VIa, b lev. XXXV a, CLVIIa, b) ve Zeugma'da (Önal vd. 2006: 80-85) Okeanos, eşi Tethys ile birlikte tam vücut veya büst formunda mozaiklerde yerini almıştır. Bu örneklerde Okeanos'a atfedilen atribüer alınından çıkan bir çift ıstakoz kısaçları ile omzuna dayadığı dümendir. Diğer taraftan, her iki figürün de Grek mitolojisine bağlı kalarak betimlendiği ve mozaığı süsleyen bir öğeden ziyade, deniz tanrıları olarak saygı gördüğü aşıkârdır. Nitekim, Dunbabin'in de ifade ettiği gibi, Antakya mozaikleri klasik konulara bağlı kalan, dekoratif elemanlarda görsel yaklaşımın vurgulandığı Hellenistik sanat geleneğinin devamıdır (Dunbabin 1999: 161).

Kuzey Afrika coğrafyasında İS 3. yüzyılın ortalarından itibaren Okeanos maskları etrafında deniz teması (kayık, balık ve balık avı) ve Eroslar ile birlikte betimlenmiştir. Bu örnekler arasında Kadioğlu maskına ikonografik olarak en yakın olan örnekler Tunus'un Nebeur (Chelbi 1996: 55) (Res. 14), Themetra (Ben Abed-Ben Khader 2006: 115 res. 6) (Res. 15) ve Althiburos (Ben Abed-Ben Khader - Balanda 2003: res. 329) (Res. 16) şehirlerinde bulunmuş Okeanos masklarıdır. Tüm bu masklarda Okeanos'un güçlü ifadeye sahip iri gözleri, kulaklarındaki ıstakoz kısaçları ve etrafındaki deniz teması ortak

¹² Bu tarihlerden itibaren Okeanos masklarının popülaritesinin Kuzey Afrika coğrafyalarını aşarak Avrupa coğrafyalarında da benimsendiği bilinmektedir. İspanya'da ve Fransa'da genel olarak bazı mozaik zeminlerinde güçlü Afrika etkisinin kanıtlarını görmek mümkündür. Daha detaylı bilgi için bk. Eraslan 2011: 96-100.

özelliklerindedir. Kuzey Afrika Okeanos masklarında Okeanos'un kulaklarına takılan ıstakoz kıskacı tasviri İS 3. yüzyılın sonlarından itibaren görülmektedir. Bu atribü, Antakya ve Zeugma'nın Okeanos betimlemelerinde yer almazken sadece Kadioğlu maskında karşımıza çıkmaktadır.

Kadioğlu maskları, Nebeur, Themetra ve Althiburos örneklerine stilistik olarak da benzemektedir. Tüm örneklerde Okeanos'un yüz, göz, saç ve sakal kısmındaki tesseraların açık ve koyu tonlarıyla gölgelendirme sağlanmış, böylece açık ve koyu renkler kullanılarak ışığın etkisi verilmiştir. Bu şekilde renk geçişleriyle üç boyutlu formların görüntüsü vurgulanmıştır.

Kuzey Afrika coğrafyaları dışında Anadolu'da Kadioğlu masklarına benzerlik gösteren bir diğer mask betimi İstanbul Büyük Saray mozaiklerinde yer almaktadır. I. Iustinianus (525-565) dönemine tarihlendirilen mozaikler, Geç Antik Dönem'den günümüze ulaşan en görkemli peyzaj betimlemelerindedir (Jobst vd. 1997; Cimok 2000). İstanbul Büyük Saray mozaığının güneybatı tarafındaki bordüründe akantus sarmalı içinde bir Okeanos maskı görülmektedir (Res. 17). Trilling, maskın iri yüz ve iri gözlerle betimlenmesinin Kuzey Afrika Okeanos masklarının üslubuna işaret ettiğini ifade etmektedir (Trilling 1989:

Resim 14

Tunus, Nebeur , Okeanos Mozaïği (Chelbi 1996: 55).

Resim 15

Tunus, Themetra, Okeanos Mozaïği (Ben Abed - Ben Khader 2006: 115 res. 6).

Resim 16

Tunus, Althiburos, Çeşme Yapısı, Okeanos Mozaïği (Ben Abed - Ben Khader 2003: res. 329).

Resim 17

İstanbul Büyük Saray Mozaïği Bordür, Okeanos. Fotoğraf: Yazar.

39). Kadioğlu ve İstanbul Büyük Saray maskının ortak ikonografik yönü her ikisinin de bordür süslemesinde akantus sarmalları içerisinde yer almış olmasıdır. Maskların iri gözlerindeki ileriye bakan ifadelerinin yanı sıra yüzlerinin iriliği ve sakallarındaki akantus dizilimi de stil olarak yakındır. Bu noktada, Kadioğlu maskı Anadolu mozaiklerinde yer alan mask betimleri arasında İstanbul Büyük Saray maskına stil ve ikonografik olarak benzeyen tek mozaiktir diyebiliriz. Kadioğlu mozaiginin keşfinden önce, Okeanos masklarının sadece İstanbul Büyük Saray Mozaiginde temsil edildiği bilinmekteydi. Bu nedenle, Okeanos'un mask betimlemelerinin Anadolu'da sürekliliğinin olmadığı düşüncesi hakimdi. Kadioğlu mozaigi bu noktada Okeanos masklarının Anadolu'da da İS 3. yüzyılın sonlarından itibaren mozaiklerde betimlendiğine dair önemli veriler sunmaktadır.

Sonuç

Bu makalede, Kadioğlu masklarının ikonografik açıdan irdelenmesi örneğimizin mozaik sanatı içindeki işlevinin anlaşılması bakımından katkı sağlamış ve Kadioğlu masklarının Okeanos'u temsil ettiği kanısı ortaya çıkmıştır. Makalenin ilk bölümünde Kadioğlu masklarının, Antakya ve Zeugma mozaiklerinde yer alan masklardan stil ve ikonografik olarak farklı olduğu anlatılmış ardından söz konusu maskların Kuzey Afrika mozaiklerinde betimlenen Okeanos masklarıyla ikonografik benzerliği dile getirilmiştir.

Okeanos'un büst, mask veya tam vücut tiplerinin Roma Dönemi mozaiklerinde yer aldığı bilinmektedir. Antakya ve Zeugma mozaiklerinde büst ya da tam vücut formunda ve genel olarak eşi Tethys ile birlikte betimlenmiştir. Bu çeşitlilik diğer Roma eyaletlerinde görülmezken Kuzey Afrika'da bulunmuş mozaiklerde, panoların merkezinde ya da köşelerinde sadece mask formunda tasvir edilmiştir.

Kadioğlu masklarının Kuzey Afrika üslubunu yansıtan Okeanos maskları olduğu sonucuna varmamızdaki en önemli sebepler, maskların iri yüz ve iri gözlerle sağlanan apotropaik niteliği, kulak hizasındaki ıstakoz kıskacı, akantus yapraklarıyla oluşturulan saç ve sakalları gibi atribülere sahip olmasının yanı sıra maskların deniz kompozisyonu ile birlikte aynı mozaikte yer almasıdır. Ancak, Okeanos maskları her ne kadar Kuzey Afrika üslubunu yansıtsa da, maskların da içinde yer aldığı bordür süslemesi Doğu Akdeniz mozaiklerinde sıklıkla kullanılmıştır. Buradan yola çıkarak, Kadioğlu mozaiginde Roma Dönemi'nin farklı bölgesel tematik unsurlarının bir arada betimlendiği söylenebilir.

Karşılaştırma örnekleri, mozaigin hem stilistik hem de ikonografik olarak İS 3. yüzyılının sonlarına tarihlenebileceğine işaret etmektedir. Kazı alanından bulunan ve İS 3. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilen diğer arkeolojik buluntular da bu tarihllemeyi destekler niteliktedir. Bununla birlikte, Okeanos'un mask betimlerinin mozaiklerde ve diğer sanat dallarında kimi zaman Dionysiak temasıyla birlikte betimlendiği anlaşılmıştır. Bu nedenle, Kadioğlu mozaiginin boş emblemasında büyük olasılıkla Dionysus büstünün tasvir edilmiş olabileceğini düşünmekteyiz.

Diğer taraftan; Kadioğlu mask betimli mozaik, İS 3. yüzyılın sonlarından itibaren Okeanos masklarının Anadolu mozaiklerinde betimlendiğine dair önemli veriler sunmaktadır. Ayrıca, İstanbul Büyük Saray mozaiklerinde de Kadioğlu masklarına benzer üslupta ve desende maskın görülmesi, Anadolu'da Kuzey Afrika ekolüne sahip mozaik atölyelerinin olabileceğini düşündürdüğü gibi, Kuzey Afrikalı gezginci sanatçıların mozaikleri yaptığını da düşündürmektedir.

Kaynaklar – Bibliography

- Balty 1977 J. Balty, *Mosaïques Antiques de Syrie*, Bruxelles.
- Becker - Kondoloen 2005 L. Becker - C.Kondoleon, *The Arts of Antioch, Art Historical and Scientific Approaches to Roman Mosaics and a Catalogue of the Worcester Art Museum Antioch Collection*. Worcester, MA.
- Ben Abed-Ben Khader - Balanda 2003 A. Ben Abed-Ben Khader - É. d. Balanda, *Image in Stone: Tunisia in Mosaic*, Paris.
- Ben Abed-Ben Khader 2006 A. Ben Abed-Ben Khader, *Tunisian Mosaic: Treasures from Roman Africa*, Los Angeles.
- Chelbi 1996 F. Chelbi, *Utique, la Splendide*, Tunis.
- Cimok 2000 F. Cimok (ed.), *A Corpus Antioch Moasics*, İstanbul.
- Décor I C. Balmelle - M. Blanchard Lemée - J. Christophe - J.-P. Darmon - A.-M. Guimier Sorbets - H. Lavagne - R. Prudhomme - H. Stern, *Le Décor géométrique de la mosaïque romaine I*, Paris, 1985.
- Dunbabin 1978 K. M. D. Dunbabin, *The Mosaics of North Africa, Studies in Iconography and Patronage*, Oxford.
- Dunbabin 1999 K. M. D. Dunbabin, *Mosaics of the Greek and Roman World*, Cambridge.
- Eraslan 2011 Ş. Eraslan, *Roma İmparatorluk Dönemi Mozaik Sanatında Okeanos ve Tethys Betimlemelerinin Tipolojik ve İkonografik Açından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Eraslan 2012 Ş. Eraslan, “Antik Dönem Sanatında Okeanos Figürleri”, *Sanat Dergisi* 22, 157-166.
- Erhat 2004 A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul.
- Fendri 1963 M. Fendri, *Découverte archéologique dans la Région de Sfax: Mosaïque des oceans*, Tunis.
- Foucher 1957 L. Foucher, *Navires et barques: figures sur des mosaïques découvertes à Sousse et aux environs*, Tunis.
- Grimal 1997 P. Grimal, *Mitoloji Sözlüğü. Yunan ve Roma*, S. Tamgüç (çev.), İstanbul.
- Jobst vd. 1997 W. Jobst - B. Erdal - C. Gurtner, *İstanbul Büyük Saray Mozaïği*, İstanbul.
- Johnston 1994 D. E. Johnston, “Some Possible North African Influences in Romano-British Mosaics”, L. Roger (ed.), *Fifth international colloquium on ancient mosaics held at Bath, England, JRA supplementary 9*, 295–306.
- Karabulut vd. 2011 H. Karabulut - M. Önal - N. Dervişoğlu, *Haleplibağçe Mozaikleri: Şanlıurfa / Edessa*, İstanbul.
- Görkay 2015 K. Görkay, *Tarihin Hazinesi Zeugma*, İstanbul.
- Levi 1947 D. Levi, *Antioch Mosaic Pavements*, Princeton.
- Mercan – Göçen 2011 A. Mercan – Ü. Göçen, “Kadioğlu Köyü 2008–2009 Yılı Mozaik Kurtarma Kazısı”, 19. MKKS, 159–174.
- Mercan – Göçen 2012 A. Mercan – Ü. Göçen, “Kadioğlu Köyü 2010 Yılı Mozaik Kurtarma Kazısı”, 20. MKKS, 137–150.
- Önal 2002 M. Önal, *Mosaics of Zeugma*, İstanbul.
- Önal vd. 2006 M. Önal - F. Bulgan - H. Güllüce - A. Beyazlar - B. Balcıoğlu - T. Atalay, *Belkıs - Zeugma ve Mozaikleri*. İstanbul.
- Patacı 2019 S. Patacı, “Antik Dönem Anadolu Mozaiklerinde Dalga ve Gyoş Motifli Bordür Tasarımları”, *Seleucia IX*, 303-323.
- Picard 1959 G. Ch. Picard, “Les mosaïques d’Acholla.Les Thermes de Trajan”, *EAC* 2, 81-82.
- Salzmann 1993 D. Salzmann, “Mosaiken und Pavimente in Pergamon Vorbericht der Kampagnen 1991 und 1992”, *AA*, 389-400.
- Toynbee 1964 J. M. C. Toynbee, *Art In Britain Under The Romans*, London.
- Trilling 1989 J. Trilling, “The Soul of the Empire: Style and Meaning in the Mosaic Pavement of the Byzantine Imperial Palace in Constantinople”, *DOP* 43, 27-72.
- Tülek - Mercan 2016 F. Tülek - A. Mercan, “Pysches and Erotos Rowing Boats and Fishing”, H. Schwarzer - H.-Helge Nieswandt (hrsg.), *Man kann es sich nicht prächtig genug vorstellen, Festschrift für Dieter Salzmann, Band 2*, 545-556, tafel 70-71.
- Voute 1972 P. Voute, “Notes sur l’iconographie d’Océan”, *MEFR* 84, 639-673.
- Wilson 2006 R. J. A. Wilson, “Aspects of Iconography in Romano-British Mosaics: The Rudston ‘Aquatic’ Scene and the Brading Astronomer Revisited”, *Britannia* 37, 295-336.